

Klaudy K. 2005. Az EU-szövegek "kemény" és "rugalmas" részei. In: Cs. Jónás Erzsébet és Székely Gábor. (szerk.). *A XIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Nyíregyháza: Bessenyei Kiadó. 244–251.

AZ EU-SZÖVEGEK „KEMÉNY” ÉS „RUGALMAS” RÉSZEI

Klaudy Kinga

1. Bevezetés

Nyolc évvel ezelőtt, talán éppen ugyanebben a teremben, a VI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián az akkor megjelent *Angol fordítóiskola* (1995) című könyvem példáit használtam fel az egyik gyakori fordítói művelet a betoldás (kiegészítés, hozzáadás, magyarázó fordítás) illusztrálására, és lexikai, szintaktikai, szövegszintű és pragmatikai okainak bemutatására. Most pedig a közelmúltban megjelent *EU-fordítóiskola* (2003) című könyvem példaanyagára támaszkodva szeretnék beszélni egy olyan témáról, amely valószínűleg utoljára jut az ember eszébe, ha európai uniós szövegek fordításáról van szó, a fordítói kreativitásról.

2. A terminológia abszolutizálása

Az európai uniós szövegek fordítását sokan hajlamosak pusztán terminológiai problémaként kezelni. Úgy vélik, hogy a fordítónak elsősorban többnyelvű terminológiai adatbázisra, és esetleg a már lefordított szövegek párhuzamos korpuszára van szüksége, a fordítás pedig nem más, mint behelyettesítés. Kreativitásra nincs szükség, sőt kimondottan káros lehet, hiszen ha egy szakkifejezésnek már megvan az egyeztetett megfelelője, azt nem

kitalálni, hanem megtalálni kell, és lehetőleg mindig azonos módon használni a jogszabály belső konzisztenciájának megőrzése érdekében.

Ezzel a véleménnyel nem értünk egyet két okból. Az első ok, hogy az európai uniós szövegek fordítása nemcsak a joganyag fordítását jelenti. Az Európai Unió intézményeinek, azaz a Bizottságnak, a Parlamentnek, a Tanácsnak, a Bíróságnak, a Központi Banknak mindennapi tevékenysége során rengeteg olyan párhuzamosan fogalmazott vagy több nyelvre lefordított szöveg keletkezik, amely nem kimondottan jogi szöveg, mégis hivatalos szövegnek számít. Ezt tükrözi az a kategorizálás, amelyet 2002-ben készített a Bizottság Fordítói Szolgálat (2003-tól Főigazgatóság a neve) arról, hogy a különböző kategóriákhoz tartozó szövegek milyen szintű fordítást és lektorálást igényelnek. (vö. 1. táblázat).

1. táblázat

fordítási kategória	fordítási szint	fordítási eljárás
törvénykezési (<i>legislative</i>)	a Bizottság nyelvi és formai követelményeinek megfelelő	belső fordító, belső lektor, szerkesztő, többnyelvű megfeleltetés,
megértés (<i>basic understanding</i>)	nyersfordítás, egy személy számára, nem megjelentethető	utószerkesztett gépi, szóbeli, lektorálatlan, közvetítő nyelv
tájékoztatási célra (<i>for information</i>)	szöveghű, belső tájékoztatásra, nem megjelentethető	külső fordító, külső lektor, közvetítő nyelv

megjelentetésre (for publication)	a nyilvánosság számára vagy szakértők közötti terjesztésre	külső fordító, belső szerkesztő vagy lektor
EU-imázs alakítására (for EU image)	a Bizottság imázsát szolgáló, magas színvonalú	belső fordító, szerkesztő vagy lektor, nem fordítható elemek kiszűrése

Forrás: *Lingo* N.7. 2002. www.cc.cec/sdt/newsletter/lingo

A táblázatból jól látható, hogy a törvénykezési (legislatív) szövegtípus csak egyike az Európai Unió intézményeiben keletkező szövegtípusoknak. Ezért igyekeztünk *Európai uniós fordítóiskola* című könyvünkben tíz különböző szövegtípus fordítási problémáit megvilágítani: rendelet, beszéd, hivatalos levél, jegyzőkönyvtervezet, közlemény, feljegyzés, szerződés, állásfoglalás, bírósági határozat, életrajz.

Másik érvünk az EU-fordítás pusztán terminológiai problémává való leszűkítése ellen, hogy a megfelelő terminus megtalálása és alkalmazása nem mentesíti a fordítót attól a feladattól, hogy mondatszinten és szövegszinten is autentikus célnyelvi szöveget hozzon létre. És ezen a téren kevesebb segítséget kapnak a kezdő fordítók, mint a terminológia használatában. Nincsenek olyan kézikönyvek, ahol a magyar mondat és szövegszerkesztési kérdéseknek utána lehetne nézni. Itt van nagy szerepe a fordítóképzésnek, a fordítástechnikai szemináriumoknak, fordítástechnikai kézikönyveknek, és ebben kíván segítséget nyújtani az *EU-fordítóiskola*.

3. Kreativitás a szakfordításban

Térjünk vissza a kreativitáshoz, amelyen a fordítás esetében a célnyelvi eszköztár minél szélesebb körű mozgósításának, és a rendelkezésre álló célnyelvi eszközök közül való tudatos válogatásnak a képességét értjük. Mennyire lehet egyáltalán kreativitásról beszélni a szakfordításban? A művészi szövegek fordításában természetesen több lehetőség nyílik a kreativitásra, hiszen ott az eredeti, azaz az elsődleges szöveg szerzője is kreatívan használja a nyelvet, azaz jóval nagyobb forrásnyelvi eszköztárat mozgósít, mint a szakszövegek esetében. A szakszövegek esetében az elsődleges szövegek szerzői, akik többé-kevésbé szűk szakmai közösség tagjai és szűk szakmai közösségnek szánják mondanivalójukat igyekeznek minél konvencionálisabban használni a nyelvet a kölcsönös megértés érdekében. Természetesen a konvencionalitás foka tekintetében óriásiak a különbségek, nemcsak a természettudományok és társadalomtudományok között, de a társadalomtudományokon belül is, gondoljunk csak a fordításról való diskurzus nyelvtudományi és irodalomtudományi megközelítésének különbségére.

A fordítói kreativitás tehát kétféle korlátba ütközik: korlátozzák a forrásnyelvi szöveg megfogalmazásának konvenciói, de korlátozzák a forrásnyelv és a célnyelv közötti átváltás konvenciói is, hiszen a fordító nem légtüres térben dolgozik, előtte is dolgoztak, mellette is dolgoznak fordítónemzedékek, akik átváltási tapasztalataikat szótárakba, terminológiai adatbázisokba rögzítették, és folyamatosan rögzítik, tehát megkötik a fordító kezét, gátat szabnak kreativitásának.

4. A szöveg kemény és puha részei

A fordítói kreativitás lehetőségeinek szempontjából minden szövegnek vannak „kemény” és „puha” részei.

„Kemény” részeknek nevezzük a fordítandó szövegnek azokat az elemeit, ahol a fordítónak nincs játéktere, nincs választási lehetősége, tulajdonképpen nem is fordításról, hanem behelyettesítésről van szó. Az EU-szövegek esetében

ilyenek az intézménynevek (*Európai Tanács* vagy *Európa Tanács*), a gazdasági és jogi terminusok (pl. *társasági adózás, közvetlen hatály*), a jogi szaknyelv állandó fordulatai (pl. *kizárólagos hatáskörébe tartozik*).

Az intézménynevek, a gazdasági és jogi szakkifejezések, és más területek (közlekedés, környezetvédelem, energiagazdálkodás stb.) szakkifejezéseinek egy része ún. „kötött kifejezés” (set phrase). Kötött kifejezéseknek nevezzük azokat az európai uniós szakkifejezéseket, amelyeknek már van az adott kontextusban rögzített megfelelője. Ezek a „kötött kifejezések” angol és francia nyelven, valamint rögzített magyar megfelelőik mindenki számára hozzáférhetők az Igazságügyi Minisztérium honapján keresztül elérhető terminológiai adatbázisban (www.eujogszab.hu): pl. *court competent to judge* = *eljárásra jogosult bíróság*; *enforcement of judgements of courts or tribunals* = *bírósági határozatok végrehajtása*, *refund rate* = *visszatérítési mérték*. Az IM adatbázisa 2004 márciusában 21243 szócikket tartalmazott.

Fontos megjegyezni, hogy a rögzített megfelelő mindig csak a megadott kontextusra érvényes, nézzük pl. az angol *access* szó, mint szakkifejezés kontextustól függően rögzített magyar megfelelőit:

2. táblázat

angol szakkifejezés	szakterület	kötött magyar megfelelő
access charge	hírközlés	hozzáférési díj
access charges	vasút	pályahasználati díj
access road	közlekedés	bekötőút
access to employment	munkaügy	munkavállalásra való jogosultság

„Rugalmas” vagy „puha” részeknek nevezzük a fordítandó szövegnek azokat az elemeit, ahol a fordítónak van játéktere, van választási lehetősége. A mondat rugalmas részeihez tartoznak a nem terminusértékű lexikai elemek (pl. *megközelítés, feladat, irányvonal*) és szókapcsolatok (pl. *különös figyelemmel kíséri, nagy jelentőséget tulajdonít*), valamint a mondat logikai szerkezetének felépítésére szolgáló funkcionális szavak, pl. üres igék, kötőszók, bevezető szavak és kifejezések, határozószók stb. (pl. *accession driven programme = a csatlakozást szolgáló program vagy a csatlakozásra irányuló program*). Ezek megválasztásában már van szabadsága a fordítónak.

5. Megkeményedés, terminologizálódás

Mivel az európai uniós intézményrendszer fejlesztésével/fejlődésével párhuzamosan az európai uniós szaknyelv is állandóan fejlődik, gyakran előfordul, hogy „puhának” látszó szavak elkezdenek „megkeményedni” azaz kötött kifejezéssé válni. Pillanatnyilag (2004 áprilisában) még nincs egyeztetett megfelelője az alábbi szakkifejezéseknek *social partners (társadalmi partnerek vagy szociális partnerek)*, *social dialogue (szociális párbeszéd vagy társadalmi dialógus)*, *early action (korai beruházások vagy előidejű beruházások, pet animals (kedvtelésből tartott állatok vagy házi kedvencek vagy hobbiállatok)*. Mire ez a tanulmány megjelenik, valószínűleg megszületik az egyeztetett megfelelő, hiszen szükség van rá, pl. a háziállatok kiutazási engedélyének megadásakor, vagy bizonyos környezetvédelmi beruházások minősítésekor. (Lehet majd ellenőrizni a www.eujogszab.hu alatt, ha hozzáférhető marad ez az adatbázis, ugyanis a csatlakozás után valószínűleg Brüsszelben folytatódik a fordítási és lektorálási munka, és az adatbázis bővítése kikerül az IM kompetenciájából),

A fenti kifejezések némelyike pl. az *early action* azt is jól illusztrálja, hogy a szakkifejezésen nem mindig látszik, hogy szakkifejezés. A hivatásos terminológusok foglalkoznak a „terminológiai helyzet” ismérveivel, azzal, hogy

miből lehet rájönni, hogy egy egyszerű, ártatlannak látszó szó az adott kontextusban szakkifejezésként szerepel.

A fordítás szempontjából kemény és puha elemek közötti megkülönböztetés a lexikára és a szintaxisra egyaránt érvényes. Tévedés lenne azt hinni, hogy a lexika kötött és a szintaxis szabadon alakítható, hiszen az EU-szövegek lexikai állományának is vannak szabadon kezelhető, rugalmas elemei, és a szintaktikai szerkezeteknek is vannak kötöttségei. Az kétségtelen, hogy lexikai szinten több a kötöttség, de a lexikai állomány rugalmasan kezelhető része is jelenthet fordítói problémákat. A nem-terminológikus lexika problémáinak illusztrálására két lexikai szintű fordítási problémakört választok ki az *Európai uniós fordítóiskolából*: a hamis barátokat és a tág jelentésű szavakat.

6. Hamis barátok az EU-fordítóiskolában

Hamis barátok a közvetlen megfeleltetésre csábító látszat-ekvivalenciákat nevezünk. Rendszerint latin eredetű szavak, amelyek a forrásnyelv és a célnyelv lexikai állományában egyaránt megtalálhatók, mindazonáltal más jelentésben honosodtak meg a két nyelvben. Az alábbi példák az *EU-fordítóiskola* szövegei után következő kommentárokból származnak, és mindig a könyvben található konkrét szövegrészre utalnak. A ferdén áthúzott egyenlőségjel (\neq) jelentése: 'nem egyenlő', vagy 'nem mindig egyenlő'.

ACTION \neq AKCIÓ

Action Plan for Mobility \rightarrow Mobilitási Akcióterv (5a) Mobilitási Munkaterv

(5b) = az angol "action" és a magyar "akció" egyike a fordító hamis barátainak, illetve az action jelentése sokkal tágabb, ezért számtalan magyar megfelelője van, melyeknek csak egyike az "akció": *tett, eljárás,*

cselekvés, cselekedet, művelet, tevékenység, működés, ténykedés, intézkedés, rendelet, munka, cselekmény, per, kereset stb. Az akcióterv 'munkaterv' értelemben egyike a magyar eurozsargon megnyilvánulásainak. Az IM javaslata: „cselekvési terv”.

ACTUAL ≠ AKTUÁLIS

work actually carried out → **ténylegesen elvégzett munka** = vigyázat, hamis barát. Az “actual” első jelentése az angolban nem 'aktuális', vagyis 'időszerű', hanem 'valódi', 'valóságos', 'létező', 'meglévő'. Ebben a kontextusban 'tényleges'.

DOSSIER≠DOSSZIÉ

dossier → **ügy** = Vigyázat, hamis barát. A “dossier” jelentése szó szerint 'dosszié', 'iratcsomó'. Átvitt értelemben az iratcsomóban szereplő ügy.

OPERATIONAL≠OPERÁCIÓS

agricultural operational programmes → **mezőgazdasági operatív program**
= Bár tökéletesen megfelelne a „mezőgazdasági munkaterv”, mégis az „operatív program” gyökeresedett meg a mezőgazdasági EU-zsargonban, pedig az angol “operational” és a magyar “operációs” gyakran hamis barátoknak bizonyul.

POSITION≠POZÍCIÓ

positions → **álláspont** = Vigyázat, hamis barát. A magyar “pozíció” szót ne használjuk 'álláspont', 'nézet', 'vélemény' értelemben. Sajnos a csatlakozó országok tárgyalási álláspontját tükröző dokumentumot (“position paper”) úgy tűnik hivatalosan is “pozíciós papír” -nak nevezik (vö. Madari 2002: 207)

SPECIFIC≠SPECIFIKUS, SPECIÁLIS

specific kinds of equipment → **meghatározott berendezések** = vigyázat, „hamis barát”, ne fordítsuk „speciális”-nak.

in specific cases → **meghatározott esetekben** = a „specific” tipikusan „hamis barát”. A „specific” még sokszor előfordul majd a könyvben különböző magyar megfelelőikkel, mindenesetre ne fordítsuk „specifikus”-nak vagy „speciális”-nak (ISzKSz 2002: 602, 603).

7. Tág jelentésű szavak az EU-fordítóiskolában

A nem-terminológikus lexikai állománnyal kapcsolatos fordítási problémák másik csoportja a tág jelentésű szavakhoz kapcsolódik. Ezek két szempontból jelenthetnek problémát, ha nem konkretizálja őket, vagy ha rosszul konkretizálja őket a fordító.

APPROACH

more ambitious approach → **ennél nagyra törőbb szemlélettel** = differenciálás és konkretizálás. Az “approach” jelentése nagyon tág, a kontextustól függően sok mindent jelenthet. Ugyanebben a mondatban korábban “megoldások” –nak fordítottuk, most “szemlélet” a magyar megfelelője. Nemcsak a hivatalos, hanem a tudományos nyelvben is minduntalan felbukkan a legkülönbözőbb jelentésekben. Magyar megfelelője lehet még: “megközelítés”, “eljárás”, “módszer”, “viszony”, legfeljebb a “hozzaállás” szót kerüljük.

BUSINESS

Type of business → **Működési terület** = a „business” jelentése az angolban jóval tágabb, mint a magyarban az „üzlet” vagy a „vállalkozás” szó

jelentése. A „működési terület” a lehető legtágabban értelmezi a tevékenység jellegét.

EXTENSIVE

extensive → **átfogó** = lexikai konkretizálás. Az angol “extensive” jelző jelentése nagyon tág, valaminek a jelentős kiterjedését, terjedelmét, méretét, mértékét, fokát jelenti. Ennek megfelelően magyar megfelelője is sokféle lehet: *kiterjedt, terjedelmes, széleskörű, átfogó, messzemenő, alapos* stb. Mindig az aktuális főnévhez igazítjuk. Ha “összehangolás”, akkor “átfogó”. Mindez természetesen az “extensive” nem-terminusértékű használatára vonatkozik (mezőgazdasági terminusként: ’külterjes’).

IDENTIFY

identify → **kijelöl** = a nemzetközi hivatalos angolság jellegzetes gumiszava, eredeti jelentése ’felismer’, ’ráismer’ ’azonosít’, azaz ’személyazonosságát megállapítja’ egyre jobban háttérbe szorul, és “rámutat”, “megállapít”, ’kijelöl’ értelemben használjuk. Az EU-szövegek hatására a magyar “azonosít” ige jelentése is kezd ilyen irányban tágulni (vö *azonosítja a célokat**)

identify → **feltérképez** = konkretizáló fordítás. Korábban már volt szó az “identify” ige jelentésének bővüléséről az angolban. Eredeti jelentése a CCEED (1998) szerint: ’to prove or recognize as being a certain person or thing; determine the identity of’ – vagyis: ’azonosítani’, azaz megállapítani a mibenlétét valaminek. A magyar “azonosítani” ige jelentése még nem tágult ki annyira, bár a folyamat már megindult. Ez esetben egyértelmű a jelentés: ’feltérképezni’.

IMPLEMENT

for implementing the safety measures → a biztonsági intézkedések végrehajtásához = konkretizáló fordítás. Az angol “implement” ige jelentése nagyon tág: ’megvalósít’, ’végrehajt’, ’kivitelez’, ’teljesít’, mindig az aktuális szöveggörnyezetétől függően konkretizáljuk. Mivel “biztonsági intézkedésekről” van szó, azokat “végrehajtjuk”, ha “biztonsági rendszabályokról” lenne szó, azokat “bevezetnénk”.

IMPROVE

improve → tökéletesítése = differenciálás és konkretizálás. A "to improve" tág jelentésű angol ige, mindenféle kedvező változás előidézésére utal, eszerint a magyar megfelelője lehet "tökéletesít", "fejleszt", "javít" stb. A "javít", "megjavít" igével a magyarban vigyázni kell, mert amit a magyarban javítani kell, az elromlott, vagy legalábbis nem jó, ilyesmi pedig ritkán fordul elő az eurozsargonban. Tehát inkább “tökéletesítünk” vagy “fejlesztünk”.

PROCEDURES

rules of procedure → eljárási szabályzat = a “procedure” tág jelentésű szó: ’eljárás’, ’bánásmód’, ’cselekvési mód’, ’művelet’, ’folyamat’. A jogi nyelvben a “legal procedure” jelentése ’bírói/jogi eljárás’. A magyarban is megvan ez a latin eredetű szó: „procedúra”, de a mindennapi nyelvhasználatban negatív konnotációval: ’hosszadalmas, hivatalos eljárásmód’ (ISZKK 1994: 627).

PURSUE

should be pursued → ki kell használni = differenciálás és konkretizálás. Az angol “pursue” ige jelentése nagyon tág: ’üz’, ’hajszol’, ’törekszik’, ’folytat’, ’gyakorol’, ’követ’, ’halad’, fordítása mindig az aktuális

kollokációtól függ: itt mechanizmusokról van szó, amelyeket ki kell használni.

8. Összefoglalás

Előadásomban ezután rátértem egy európai uniós rendelet különböző magyar fordításaiban található szintaktikai változatok összehasonlító elemzésére, de az már nem fér bele az írott változat terjedelmébe. Annyit talán az eddigiek alapján is sikerült érzékeltetnem, hogy az EU-szövegek fordításának oktatását nem szabad leszűkíteni a terminológiai adatbázisok kezelésének oktatására, hiszen az európai uniós szövegek puha részének számít, nem terminusértékű lexikai állomány is jelenthet fordítói problémákat. És itt a fordítók nem támaszkodhatnak a terminológiai adatbázisokra, ezeket a problémákat az illető nyelvpár fordításszempontról leírásával foglalkozó fordítástechnikai kézikönyveknek kell feldolgozni. Erre tettünk kísérletet társzerzőmmel, Bart Istvánnal együtt az *EU-fordítóiskolában*.

Irodalom

Bart I., Klaudy K., Szöllősy J. 1995. *Angol fordítóiskola. Fordítás angolról-magyarra és magyarról-angolra*. Budapest: Corvina.

Bart I., Klaudy, K. 2003. *EU-fordítóiskola. Európai uniós szövegek fordítása angolról-magyarra*. Budapest: Corvina.

CCEED 1998 = Collins Cobuild Essential English Dictionary. Glasgow:
William Collins Sons.

ISzKK 1994 = Bakos F. 1994. *Idegen szavak és kifejezések kézis�ótára*.
Budapest: Akadémiai Kiadó.

ISzKSz 2002 = Bakos F. 2002. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest:
Akadémiai Kiadó.

Madari Á. (szerk.) 2002. *E, mint Európa. Az európai uniós szövegkörnyezetben leggyakrabban előforduló fogalmak értelmezései.* Budapest: Euro Info Service.